

До 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди (1722 – 1794)

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА МОЛОДЬ У ДІАЛОЗІ ІЗ ГРИГОРІЄМ СКОВОРОДОЮ: ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 373.3/.5

DOI: 10.12958/2227-2747-2022-2(180)-3-16

Дічек Наталія Петрівна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
n.p.dichek@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2185-3630>

Іванюк Ганна Іванівна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
h.ivaniuk@kubg.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7758-5121>

Гоголь Наталія Валеріївна,

доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання Глухівського національного
педагогічного університету імені Олександра Довженка,
м. Глухів, Україна
natashagogol75@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0780-6237>

Для цитування: Дічек Н. П., Іванюк Г. І., Гоголь Н. В. Сучасна українська молодь у діалозі із Григорієм Сковородою: деякі результати польових досліджень. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 2 (180). С. 3–16. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2\(180\)-3-16](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2(180)-3-16)

References (стандарт APA): Dichek, N. P., Ivaniuk, H. I., & Hohol, N. V. (2022). Suchasna ukrainska molod u dialozi iz Hryhoriem Skovorodoiu: deiaki rezultaty polovykh doslidzhen [Contemporary Ukrainian Youth in the Dialogue with Hryhori Skovoroda: Some Results of Field Research]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 2 (180), 3–16. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2\(180\)-3-16](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2(180)-3-16) [in Ukrainian].

Постановка проблеми. 2022-й рік – це рік пам'яті і вшанування 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди (1722 – 1794) – національно-культурного діяча, духовного наставника-виховника українців, мисленика рівня Сократа, який уславив українську філософсько-богословську думку у світі.

Проте не лише меморіальні підстави спонукають звернутися до його життєдіяльності і знову перегорнути сторінки повчальних творів.

Вивчення питань національної культури, освіти у вимірі часу і простору, тобто хронотопічно, безпосередньо пов'язане із поняттям «історична пам'ять», що є складним, багатоплановим феноменом свідомості і окремої особи, і певної спільноти, наприклад, народу, етносу (Калакура, 2014, с. 695). Цей феномен впливає на сприйняття людьми сучасності і формування їхньої соціокультурної, національної ідентифікації, а головне – є «найважливішим компонентом духовної сфери народу» (Антонюк, 1996, с. 82), адже забезпечує підтримання безперервної етнічної еволюції, передачу накопиченого багатства національних цінностей прийдешнім поколінням.

Апелювання до історичної пам'яті народу, зокрема до певних виразників його духовно-творчого потенціалу, актуалізується в кризові часи, насамперед у ситуації воєнного лихоліття, коли існування національної державності зазнає екзистенційних загроз. Саме такий період військової агресії з боку РФ ми, українці, переживаємо нині.

Переконані, що сьогодні, у годину борні з агресором за наші національні цінності, зростає потреба ширше й частіше звертатися не лише до національної історії у фактах, датах і подіях, а й до постатей її видатних представників, які уособлюють і саму історію, і персоніфіковану історію формування та розвитку національного духу, культури, науки.

Як визначено в аналітичній доповіді Інституту стратегічних досліджень України «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України», національна ідентичність – багатокомпонентне утворення, найбільш виразними складниками якого є національна самосвідомість, менталітет, історична пам'ять, національні традиції, етнонаціональні образи, міфи, уявлення населення про місце країни у світі та її цивілізаційну приналежність тощо (Політика історичної пам'яті, 2019, с. 13). У зазначеному контексті історичні біографічні студії становлять «важливу частину національної культури, суспільно-політичного, інтелектуального та духовного життя» (Попик, 2008, с. 8).

Понад це, як доводить директор Інституту біографічних досліджень НБУ імені В. І. Вернадського професор В. Попик, історико-біографічне знання безпосередньо стосується еволюції світоглядних, ідеологічних засад життя суспільства, глибинної системи його цінностей. Він стверджує, що «національна біографіка не лише працює на потреби науки, освіти, культури, а й справляє доволі багатоплановий вплив на формування національної та громадянської свідомості співвітчизників, їхніх історичних уявлень і політичних уподобань, життєвих переконань і моральних цінностей (Попик, 2021).

Отже, оскільки розвиток історичної пам'яті є одним з ключових шляхів формування в української молоді національної самоідентифікації, а історико-освітня біографіка слугує невичерпним джерелом створення культурно-історичних містків між минувиною і сучасністю (Недял, 2020; Готра, 2014), то на часі актуалізація уваги до непроминальних ідей, творчості, долі Григорія Сковороди – і як видатного українця, і як виховника, чий ідеї не втратили значущості, і як національного ювіляра. До того ж публікації про великого українця є частиною гуманітарної презентації України у світі.

Аналіз актуальних досліджень. На час написання цієї статті сукупно нараховується понад 5 000 одиниць¹ вітчизняних і зарубіжних видань – праць Г. Сковороди та аналітично-інтерпретаційних студій різного формату (від дисертацій і монографій до тез і бібліографічних покажчиків), присвячених дослідженню його непересічного життєвого шляху мандрівного філософа, його літературно-поетичної, філософсько-релігійної, педагогічної спадщини.

Здійснений нами джерельний пошук показав трохи меншу кількість – понад 3 000 одиниць, однак і те, і те засвідчує наявність не лише сковородіани як сукупності різноманітних різнопланових дослідницьких праць життя і творчості Г. Сковороди, а й наявність на основі огляду цих публікацій сковородознавства як окремої галузі гуманітаристики, розвинутої насамперед в Україні та в наукових осередках української діаспори.

Одним із найавторитетніших українських сковородознавців є Л. Ушкалов (1956 – 2019). У його книзі (Два століття сковородіани..., 2002) зібрано бібліографію студій про Г. Сковороду за період XIX – XX ст. Власне після унікальних за глибиною й охопленням теми публікацій Л. Ушкалова (Ушкалов, 1997; 2004; 2009; 2017), де в хронологічній послідовності років описано

---

¹ Ці дані було наведено представником навчально-наукового Центру Сковородознавства університету Григорія Сковороди в Переяславі на проведеному 16 вересня 2022 р. всеукраїнському науково-практичному семінарі «Григорій Сковорода – роздуми про особистість», організованому НАПН України, Університетом Григорія Сковороди в Переяславі, Національним історико-етнографічним заповідником «Переяслав» (дані – Н. П. Дічек, одного з доповідачів на семінарі). Співробітники Центру фахово займаються збиранням відомостей про публікації із сковородознавства.

інтерпретаційні розвідки (світову і українську сковородіану, яка на 2002 р. за нашими підрахунками загалом налічувала понад 2020 одиниць близько 420 авторів). А після 2002 р. з'явилося ще принаймні 1500 одиниць. Тому назвемо лише тих дослідників, які оприлюднили свої сковородознавчі розвідки, дотичні до нашої проблематики, в останні роки – Т. Александрович (2008; 2010; 2011; 2012), В. Боряк (2010), М. Корпанюк (2011), С. Кримський (2002), І. Ісіченко (2013), С. Рик (2011), Л. Ткаченко (2012; 2014), Л. Чирка (2013).

Питання значущості історичних персоналій для суспільно-політичного, суспільно-культурного розвитку нації, для характеристики спільного минулого, а також визначення особливостей сприйняття знакових осіб сучасниками розглядали такі відомі українські історики, як Я. Грицак, Г. Касьянов, О. Ляшенко, С. Ляшко, Ю. Шаповал, Н. Яковенко. Для нашого дослідження засадничими є твердження учених про те, що образи історичних (або символічних) постатей нащадки асоціюють із певними зразками поведінки, впливають на вибір світоглядних, етичних пріоритетів, збагачують ідеями. Пам'ять про такі образи динамічна, її функціонування включає три складники: значення, інтерпретаторів та інтерпретантів (Волянчук, 2018).

Мета статті – виявити, висвітлити й узагальнити пріоритетні факти свідомості сучасної студентської молоді у формі оцінних суджень про постать та світоглядні ідеї Г. Сковороди.

Методологія та методи дослідження.

Для досягнення мети було вибрано метод опитування – *Computer Assisted Web Interviewing* (онлайн-опитування). Цільова аудиторія опитування – студенти ЗВО України з основних макрорегіонів нашої держави, окрім окупованих територій, без стратифікації учасників за спеціальностями, курсами, гендером.

Анкету (питальник), що охоплювала ширше, ніж у меті цієї статті, коло дослідницьких інтересів і завдань, розробила проф. Н. Дічек, тому ми ознайомимо читачів лише з тією частиною результатів емпіричного дослідження, що відповідає окресленій вище меті.

Теоретичним підґрунтям розроблення анкети стали такі (виокремлені Н. Дічек у попередніх дослідженнях (Дічек, 2002; 2022)) ключові ідеї видатного мислителя про шляхи досягнення людиною щастя, як:

- відмова від матеріальних благ і накопичення цінностей «світу» на користь душевного блага,
- пошук щастя в самопізнанні і переплетена з попередніми ідеями сродної (спорідненої з природою або нахилами певної людини) праці, яка робить життя щасливим.

Польову стадію дослідження проведено у два цикли: перший – до початку агресії РФ проти України – з 31.01.2022 р. до 23.02.2022 р. В опитуванні взяли участь 197 документально зафіксованих респондентів із шести ЗВО України, а саме з таких регіонів, як: північно-східний (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка), східний (Харківська гуманітарно-педагогічна академія), північний (Київський університет імені Бориса Грінченка, центральний (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини), південний (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького), західний (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Другий цикл польового дослідження пройшов з 17.06.2022 р. до 25.06.2022 р., тобто після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Документально зафіксовано участь 228 респондентів із шести ЗВО, проте із згаданих вище закладів з

причин окупування території не взяв участі Мелітопольський державний педагогічний університет, натомість долучився Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Наголосимо, що опитування не було замовним і проведено завдяки ідеї авторки та ентузіазму колег-викладачів указаних ЗВО.

Методику емпіричного вивчення базовано на засадах соціологічного дослідження, викладених у працях українських і зарубіжних учених (Паніна, 2007; Паніотто, 2017; Вугман, 2018; Thompson, 2016). Опосередковане анкетування, здійснене у форматі електронної форми питальника, стало можливим завдяки його розробникам – представникам Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини на чолі з професором О. Кравченко. У них зберігаються протоколи опитування і вся зібрана документація.

Під час оброблення одержаних результатів використано метод зіставлення-порівняння, аналіз даних, герменевтичний підхід до тлумачення текстів Г. Сковороди і відповідей респондентів.

Зміст анкети (редукований відповідно до мети статті).

- ❖ *Перше питання:* «Ким для Вас є Григорій Сковорода?». Пропоновані варіанти відповіді: А. Історична постать; Б. Далека, малозрозуміла особа; В. Особа – зразок для наслідування; С. Особиста думка
- ❖ *Друге питання:* «Власним прикладом життя мандрівного філософа Г. Сковорода довів, що щастя людини у «відмові від надмірностей, в обмеженні бажань, ... у виконанні обов'язків (праці) не за страх, а за совість». Пропоновані варіанти відповіді: А. Погоджуюся; Б. Частково погоджуюся; В. Не

згоден(на); С. Особиста думка

- ❖ *Третє питання:* «Порушуючи питання про можливі шляхи досягнення людиною щастя, одним з них Г. Сковорода називав обрання людиною такої «должності» (виду діяльності), що була б «сродна» (суголосна) її «природі» (вроджені здібності, нахили)». Пропоновані варіанти відповіді: А. Погоджуюся; Б. Частково погоджуюся; В. Не згоден(на); С. Особиста думка
- ❖ *Четверте питання:* «Г. Сковорода доводив: щастя людини у ній самій, «пізнати себе» у всій повноті і «задружитися із самим собою це і є істинне щастя». Пропоновані варіанти відповіді: А. Погоджуюся; Б. Частково погоджуюся; В. Не згоден(на); С. Особиста думка
- ❖ *П'яте питання:* «Яке з наведених міркувань Г. Сковорода (№ 2, № 3, № 4) найбільше відповідає Вашому світогляду? Особиста думка

Вочевидь, за видами питань в анкеті переважають напівзакриті (№ 1 – 4), що містять кілька варіантів відповіді, а також варіант відповіді С, який передбачає особисту, а не готову відповідь. Питання № 5 за видом – відкрите, передбачає вільну форму відповіді й не має її готових варіантів. Воно додано до анкети як контрольне питання або індикатор вірогідності щирості відповідей на питання № 2 – 4. Під час обох польових «зрізів» студентам пропонувалося відповісти на одні й ті самі питання анкети, що забезпечило порівнюваність отриманих результатів. Але в літньому циклі опитування до попередніх питань було додано *1 відкрите питання* «Чи вплинула війна

на Ваше розуміння щастя?». Особиста думка

Виклад основного матеріалу.

Результати підрахунку й розподілу відповідей (зимовий цикл) на перше питання «*Ким для Вас є Григорій Сковорода?*» показали, що 71,6% учасників сприймають Г. Сковороду як історичну постать (пункт А), 22,3% – уважають його зразком для наслідування (пункт В). Поодинокі відповіді (пункт С): «філософ, творча особистість, постать в історії та літературі», «мандрівник та видатний філософ», «людиною, котру «світ ловив, та не спіймав», «філософ, цікава особистість, яка зробила внесок у розвиток освіти...», «український філософ», «філософ, педагог, історичний діяч», «письменник, діяч культури». Такі відповіді, на наш погляд, є доволі загальні, без вияву емоційного особистісного ставлення респондентів і загалом близькі до відповідей А. Дві відповіді сформульовано відверто як «далека, малозрозуміла особа» (пункт Б). Тому позитивні відповіді А, С на перше питання тлумачимо як свідчення офіційно забарвленого ставлення до постаті Г. Сковорода, скоріше – «віддаленості» особи філософа від сучасної молоді, хоча близько чверті респондентів своєю відповіддю виявили емоційно піднесене сприйняття його особи, що вражає, адже Григорій Савич – не військовий герой і жив у далеку маловідому широкому загалу історичну епоху, проте йому хотіли б наслідувати.

Загалом усі відповіді студентства (окрім Б) є яскравим підтвердженням сприйняття Г. Сковорода як видатної особи історії національної культури. Для них він – усвідомлюваний українською молоддю персоналізований складник історичної пам'яті.

Схожий результат показало й літнє опитування, у якому 77,6% учасників відповіли, що Г. Сковорода є історичною постаттю, 17,5% – зразком для наслідування.

Серед відкритих (вільних) відповідей (пункт С) траплялися такі поодинокі думки: «філософ свого часу, якого не розуміли», «провідник українського духу», «філософ, письменник, мандрівник», «український філософ, поет, педагог» тощо, які свідчать про об'ємніше сприйняття персоналії і прагнення характеризувати її ширше.

Щодо інтерпретації контрольного питання № 5, то зіставлення узагальнених відповідей респондентів з їх конкретизованими попередніми варіантами (пункт А, Б, В), доходимо висновку, що переважна більшість молоді (сукупно не менше 80 – 85%) цінує як пріоритетний матеріально-практичний аспект людського життя, що означає, на нашу думку, прагматизацію свідомості, поширення й навіть укорінення цінностей суспільства споживання в сучасному українському молодіжному середовищі.

Опосередкованим доказом цього слугує й показник у дві третини голосів учасників, які не визнали шляхом до щастя виконання праці відповідно до природних нахилів особи.

Викликає здивування, що лише трохи більше половини студентської молоді шукає щастя в пізнанні себе, а отже, є підстави припустити, що решта схильна шукати щастя десь ззовні, тобто сподіваються, що щастя хтось дасть або воно якимось дивом звідкись «упаде».

В опитуванні влітку виявлено 5% осіб, які не погодилися із жодним із тверджень Г. Сковороди. Серед відповідей на відкрите питання (пункт С) є такі, де учасники наводять інші (ніж в анкеті) відомі й близькі їм вислови Г. Сковороди, наприклад: «Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів», «Більше думай і тоді вирішуй».

Якщо порівняти відсоткове співвідношення відповідей на контрольне питання № 5, зіставивши результати обох серій опитувань, то з'ясується, що за нематеріальність щастя висловилося на 5% більше учасників (18% проти 13%). Майже не змінною лишилася кількість тих студентів, які поєднують розуміння щастя з необхідністю «пізнати себе» (51% проти 52%), проте на 9% зменшилася кількість тих респондентів, які пов'язували досягнення щастя із «середньою» працею (26% проти 35%).

На додане до анкети на другому циклі (літньому) опитування питання «*Чи вплинула війна на Ваше розуміння щастя?*» одержано такі відповіді:

95% учасників однозначно підтвердили, що війна вплинула;

1,8% (4 особи) – відповіли, що ні;

3,2% (7 осіб) – відповіли, що вплинула частково.

Багато опитаних не обмежилися стислим висловлюванням, як пропонувалося в анкеті, а прокоментували свою відповідь, що вважаємо свідченням зацікавленості респондентів у предметі опитування. На жаль, переважна більшість тих, хто висловив своє особисте розуміння, не розкрили його, а переважно обмежилися висловами, на кшталт: «змінилися цінності життя, пріоритети».

Завершимо виклад результатів таким позитивним міркуванням одного з учасників дослідження: «Війна вплинула на моє розуміння щастя. Багато речей, що до цього здавалися надважливими, тепер втратили свою силу і для мене відкрилися нові можливості. Я навчився по-іншому цінувати свій час. Моє розуміння щастя стало більш альтруїстичне».

Конкретні результати обох циклів опитування у зіставній формі подано в таблиці 1.

Таблиця зіставлення результатів обох польових зрізів

	Зимовий цикл опитування	Літній цикл опитування
Питання № 1	А. Іст. постать – понад 75% Б. Малозрозуміла особа – 1 % В. Зразок для наслідування – 22%	А. Іст. постать – понад 77,6% Б. Малозрозуміла особа – 1% В. Зразок для наслідування – 17,5%
Питання № 2	(про відмову від матер. накопичення) А. Погоджуюся – 48,2% Б. Частково погоджуюся – 49,2% В. Не згоден(на) – 3%	А. Погоджуюся – 58% Б. Частково погоджуюся – 40,4% В. Не згоден(на) – близько 2%
Питання № 3	(про необхідність виконання людиною лише сродної її природі праці) А. Погоджуюся – 68,2% Б. Частково погоджуюся – 31% В. Не згоден(на) – 1%	А. Погоджуюся – 78% Б. Частково погоджуюся – 21% В. Не згоден(на) – 1%
Питання № 4	(про необхідність самопізнання) А. Погоджуюся – 48,2% Б. Частково погоджуюся – 49,2% В. Не згоден(на) – 3%	А. Погоджуюся – 83% Б. Частково погоджуюся – 16% В. Не згоден(на) – 3%
Питання № 5	13% схильні прийняти твердження Г. Сковороди: «...щастя людини не в «стяжании» благ, а у «відмові від надлишкового ...»; 35% підтримують ідею про можливість досягнення людиною щастя завдяки обранню відповідної її вродженим здібностям (природі) виду діяльності; 52% підтримують ідею, що щастя людини в ній самій, «пізнати себе» у всій повноті і «задружитися із самим собою це і є істинне щастя»	18% схильні приймати твердження Г. Сковороди про «...щастя людини не в «стяжании» (накопиченні) благ...»; 26% підтримують ідею про можливість досягнення людиною щастя завдяки обранню відповідної її природним здібностям виду діяльності; 51% підтримують ідею, що «істинне щастя» людини в ній самій і доцільно «пізнати себе» у всій повноті

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ще наприкінці ХХ ст. відомий німецький філософ Ю. Габермас, розглядаючи виміри модерну і постмодерну, обґрунтовував ідеї сталості «таємного зв'язку» між «сучасним» і «минулим» (Габермас, 1988) та постійного співвіднесення свідомості кожної нової епохи розвитку європей-

ської цивілізації зі своїм античним минулим як результату переходу від старого до нового. Чи не такий варіант осмислення свого історичного часу в просторі української дійсності ХVІІІ ст. (тобто хронотопічно) відбитий у творах Г. Сковороди, який «приклав» до філософського осягнення свого історичного часу давньогрецьку максиму «Пізнай себе»

(Сковорода, Симфонія, нареченная Книга Асхань...; Сковорода, Кольцо. Дружеский разговор...) і на її основі узаasadнив логічний ланцюжок дій, що мала чинити сучасна йому людина на шляху досягнення щастя. Першим завданням він називав необхідність самопізнання, тобто визначення особою свого природного призначення, далі – вибір «сродної» або відповідної її природним здібностям праці, виконання якої й сплете «творцю своєму вінець радості, ... роблячи труд сладким» (Сковорода, т.1., с. 418).

Як своєрідне продовження і класичної європейської культурної традиції, і як практичну інтерпретацію ідей Г. Сковороди епохи європейського романтизму (за Д. Чижевським, 1934) в умовах сьогодення розглядаємо, наприклад, упровадження в підготовку здобувачів вищої освіти в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» рефлексивного тренінгу студентів «Пізнай себе», мета якого – формування в студентів рефлексивної компетентності. Мету конкретизовано в завдання тренінгу, спрямованих на: зниження рівня ситуативної та особистісної тривожності; сприяння формуванню адекватної самооцінки; формування позитивної світоглядної позиції особистості; навчання нових стратегій поведінки в психотравматичних ситуаціях; формування навичок самопізнання та саморозвитку (Курило, Караман, 2022). Вочевидь, ключове призначення тренінгу викликано умовами гібридної війни, яку РФ веде проти України вже близько 8 років, і покликано допомагати в забезпеченні позитивного психоемоційного стану молоді, яка змушена навчатися у складних обставинах агресії проти своєї Батьківщини.

Водночас тематика і людиноцентричність тренінгу, безперечно, є своєрідним перегуком ідей між минулим – і в образі давньогрецького філософа Фалеса Мілетського, який першим використав

гасло «Пізнай себе», і в образі українського мислителя Г. Сковороди, який розробив філософську концепцію щастя людини на основі цього гасла) – і Сьогоденням, де на вже узвичаєній у світоглядних вимірах історичної пам'яті ідеї самопізнання сучасні вчені-викладачі основувають освітній процес.

Наведений приклад можна також аргументувати міркуваннями відомого німецького історика Р. Козеллека, який обстоює концепцію часових пластів – повторення історії на структурному рівні у формі взаємодії успадкованого «багажу досвіду» з дедалі інтенсивнішими перетвореннями впродовж останніх двох століть. Він доводить, що в нових умовах насамперед реалізуються закладені в минулому передбачення «в сенсі потенційних заданих наперед параметрів, які можуть знову опинитися на поверхні» (Козеллек, 2006, с. 259).

До того ж, як обґрунтовують українські політологи та історики, не можна забувати, що кожен новий історичний відрізок формує й загострює увагу до філософських і психологічних аспектів ситуації кризи індивідуального самовизначення й необхідності внутрішнього вибору особистістю між збереженням самоідентифікації, що склалася, або відмовою від неї (Цивілізаційна ідентичність українства..., 2022, с. 403 – 404.). Для нас, українців, це є принциповим, екзистенційним викликом, адже «Україна належить до держав, які націоналізуються», у ній в основному, але не остаточно, про що свідчать останні події, вже «сформувалася українська національна ідентичність. Її носії виступають за українську національну державу» (Цивілізаційна ідентичність українства..., 2022, с. 406). Тому питання національно-патріотичного виховання молодого покоління, формування в нього «історичної пам'яті не

стільки на негативно травматичних емоціях, що нині переважають» (Городня, 2018, с. 33), скільки з наголосом на розвиток позитивної історичної пам'яті, в основі якої гордість за досягнення, перемоги, подвиги, видатних співвітчизників, за кращі риси національного характеру, чому, упевнені, сприятиме й поширення знань про віддалених у часі, але гідних подиву й наслідування персоналій, до яких належить і Г. Сковорода. Крім того, такі позитивні ретроспективи є водночас виявом пошани до національної культури, традицій, історії, що сприяє набуттю віри у свої сили і можливості.

Проведене емпіричне дослідження не стільки претендує на остаточну вірогідність результатів, скільки на актуалізацію питань національної історичної пам'яті і, зокрема, її персоналізованого складника, та питань вивчення духовного світу сучасної української молоді.

Відрефлексовані результати двоциклічного (перший цикл – напередодні вторгнення РФ; другий – через чотири місяці, вже у ході військової агресії) міжрегіонального рандомного анкетування студентської молоді України щодо сприйняття Г. Сковороди як історичної особи-ювіляра та його непроминальних філософсько-світоглядних, етичних ідей свідчать про те, що:

- для понад 70% респондентів видатний мислитель є постаттю національної історії, тобто персоніфікованим феноменом національної історичної пам'яті; крім того, близько 20% учасників вважають Г. Сковороду взірцем для наслідування, тобто особистістю, здатною надихати в сучасних світоглядних пошуках;

- у відкритих відповідях студенти доволі часто використовували фрази, частини висловів мислителя, що є підтвердженням поширення знання про ідеї філософа;

- із запропонованих опитуваним для осмислення й особистих оцінних суджень етико-філософських концептів Г. Сковороди найсприйнятливішим виявився концепт необхідності самопізнання для досягнення людиною щастя (понад 50%), водночас такий відсоток показує невпевненість у собі другої частини (майже половини) респондентів чи їхню невіру у свої внутрішні сили й покладання на зовнішні детермінанти;

- менше третини респондентів (28%) поділяють ідею Г. Сковороди про кореляцію досягнення щастя й діяльності (праці) відповідно до закладених у людині природних нахилів і здібностей, що інтерпретуємо як підтвердження попереднього висновку про покладання молоддю сподівань на щасливе життя не на себе, а на зовнішні чинники;

- найменше згоди серед опитаної молоді викликав концепт малоцінності матеріальних благ (близько 13 – 15%), але якщо додати 20% тих, хто частково погоджується з такою думкою, то сукупно відсоток становитиме близько 33 – 35%. Зауважимо також, що в обставинах війни кількість студентів, які підтримали цю ідею, зросла з 13% до 18%.

Загалом зафіксовані факти історичної й етичної свідомості сучасної студентської молоді дають підстави стверджувати існування в її історичній пам'яті особи Г. Сковороди як знакової, хоча й не близької історично, але емоційно зрозумілої та прийнятної. Відкриті відповіді респондентів дають підстави вважати, що опитування сколихнуло в них розмірковування про пошуки шляху до щастя, про історію національного духу, славетну постать, яка улавила українську ментальність і формує відчуття національної гордості.

Порушене в статті питання, на нашу думку, належить до одвічно актуальних питань, оскільки з'ясування стану сформованості в молоді України національної історичної пам'яті, її пріоритетів і шляхів впливу на неї є своєрідним вимірником стану самоідентифікаційних процесів, що дає уявлення про хід націєтворення, а отже, потребує перманентних досліджень стану свідомості української молоді й пошуку дієвих засобів інтеріоризації української національної ідеї.

Література

- Антонюк О.** Історична пам'ять народу. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ : «Генеза», «Довіра», 1996. С. 146–147.
- Воляннюк О.** Персоніфіковане минуле у сучасному політичному житті України та Росії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1. С. 265–276.
- Габермас Ю.** Філософський дискурс Модерну / пер. з нім. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
- Городня Н.** Чинники формування історичної пам'яті сучасної української молоді. *Історичні і політологічні дослідження*. Спец. випуск. 2018. С. 28–33.
- Готра О.** Біографістика в контексті дослідження історії. *Наук. вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 684–685. С. 147–151.
- Дічек Н.** Шлях до щастя Григорія Сковороди. *Шлях освіти*. 2002. № 4. С. 43–48.
- Дічек Н.** Людина і смисл її життя у творчості Г. Сковороди. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 3. С. 116–126. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-116-126>.
- Калакура Я.** Пам'ять історична. *Історія в термінах і поняттях: довідник* / за заг. ред. Т. В. Орлової. Вишгород : ПП Сергійчук М. І., 2014. С. 695–696.
- Козеллек Р.** Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтю Г.-Г. Гадамера ; пер. з нім. Київ : Дух і Літера, 2006. 436 с.
- Курило В. С., Караман О. Л.** Формування психологічних якостей майбутніх фахівців гуманітарного профілю в процесі професійної підготовки. *Освіта і педагогічна наука*. 2022. № 1(179). С. 17–26. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-1\(179\)-17-26](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-1(179)-17-26).
- Недял (Кава) А. А.** Персоніфікація історико-педагогічного дослідження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 1. С. 33–37. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.5>.
- Паніна Н. В.** Технологія соціологічного дослідження : курс лекцій / наук. ред. В. І. Паніотто; НАН України, Інститут соціології. Вища школа соціології. 2-ге вид., доп. Київ : б.в., 2007. 320 с.
- Паніотто В., Харченко Н.** Методи опитування : підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 342 с.
- Політика** історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.
- Попик В. І.** Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI ст. *Українська біографістика*. 2008. Вип. 4. С. 8–40.
- Попик В. І.** Біографіка в роки незалежності України: етапи становлення, здобутки, нерозв'язані проблеми, завдання та перспективи майбутнього розвитку. *Українська біографістика*. 2021. Вип. 22. С. 13–38. DOI: <https://doi.org/10.15407/ub.22.013>.

Сковорода Г. С. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира (1774). *Повне зібрання творів*: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 1. С. 411–450.

Сковорода Г. С. Симфонія, нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе (після 1771 р.). *Повне зібрання творів*: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 1. С. 201–262.

Сковорода Г. С. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире (1773–1774). *Повне зібрання творів*: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 1. С. 358–411.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарій. Харків : Майдан, 2004. 876 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. Харків : Знання, 1997. 180 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода. Харків : Фоліо, 2009. 123 с.

Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і Літера, 2017. 368 с.

Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (кер.), Я. Калакура (наук. ред.), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ПІЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с. DOI: <https://doi.org/10.53317/978-966-02-9883-5>.

Чижевський Дм. Український філософ Г. Сковорода. Варшава, 1934 (Праці Українського Наукового Інституту. Т. XXIV. Кн. 1. Серія філософічна).

Bryman A., Bell E. *Social Research Methods*. 5 edition. Oxford University Press, 2018. 457 с.

Thompson K. (2016). *Research Methods in Sociology – An Introduction – ReviseSociology*. URL: <https://revisesociology.com/2016/01/03/research-methods-sociology/>

References

Antoniuk, O. (1996). *Istorychna pamiat narodu [Historical Memory of the People]. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva – Small Encyclopedia of Ethnopolitical Studies*. (pp. 146–147). Kyiv: «Henezha», «Dovira» [in Ukrainian].

Volyanyuk, O. (2015). *Personifikovane mynule u suchasnomu politychnomu zhytti Ukrainy ta Rosii [Personified Past in the Contemporary Political Life of Ukraine and Russia]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Bulletin of I. F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of NASU, 1, 265–276* [in Ukrainian].

Habermas, Yu. (2001). *Filosofskyi dyskurs Modernu [Philosophical Discourse of Modern]*. Kyiv: Chetverta khvyliia [in Ukrainian].

Horodnia, N. (2018). *Chynnyky formuvannia istorychnoi pamiati suchasnoi ukrainскоi molodi [Factors in the Formation of Historical Memory of Modern Ukrainian Youth]. Istorychni i politolohichni doslidzhennia – Historical and Political Science Studies, 28–33* [in Ukrainian].

Hotra, O. (2014). *Biohrafistyka v konteksti doslidzhennia istorii [Biographical Research in the Context of the Study of History]. Nauk. Visnyk Chernivetskoho universytetu. Istorii. Polityka. Mizhnarodni vidnosyny – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. History. Political science. International relations, 684–685, 147–151* [in Ukrainian].

Dichek, N. (2002). *Shliakh do shchasti Hryhoriia Skovorody [The Way to Happiness Hryhoriy Skovoroda]. Shliakh osvity – The Path of Education, 4, 43–48* [in Ukrainian].

Dichek, N. (2022). Liudyna i smysl yii zhyttia u tvorchosti H. Skovorody [A Man and Sense of Human Life in the Heritage of Hryhorii Skovoroda (1722–1794)]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Educational Journal*, 3, 116–126. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-116-126> [in Ukrainian].

Kalakura, Ya. (2014). Pamiat istorychna [Historical Memory]. *Istoriia v terminakh i poniattiakh: dovidnyk – History in Terms and Concepts: a guide* (pp. 695–696). Vyshhorod: PP Serhiichuk M. I. [in Ukrainian].

Kozellek, R. (2006). Chasovi plasty. Doslidzhennia z teorii istorii [Temporal Layers. Research in the Theory of History]. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].

Kurylo, V. S., & Karaman, O. L. (2022). Formuvannia psykholohichnykh yakosti maibutnykh fakhivtsiv humanitarnoho profilu u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of Psychological Qualities of Future Specialists in the Humanities in the Process of Professional Training]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 1 (179), 17–26. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-1\(179\)-17-26](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-1(179)-17-26) [in Ukrainian].

Nedial (Kava), A. A. (2020). Personifikatsiia istoriko-pedahohichnoho doslidzhennia [Personification of Historical and Pedagogical Research]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and General Schools*, 73 (1), 33–37. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.5> [in Ukrainian].

Panina, N. V. (2007). Tekhnolohiia sotsiolohichnoho doslidzhennia [Technology of Sociological Research]. Kyiv [in Ukrainian].

Paniotto, V. I., & Kharchenko, N. M. (2017). Metody opytuvannia: pidruchnyk [Survey methods: a textbook]. Kyiv: Vydav.

dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

Yablonskyi, V. M. (Ed.). (2019). Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analit. dopovid [The Policy of Historical Memory in the Context of National Security of Ukraine: an analytical report]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Popyk, V. I. (2008). Svitohliadni zasady rozvytku ukrainskoi biohrafistyky ta formuvannia natsionalnykh resursiv biohrafichnoi informatsii XXI st. [Ideological Basis of Ukrainian Biographical and Formation of National Resources Biographical Information of the XXI century]. *Ukrainska biohrafistyka – Biographistica Ukrainica*, 4, 8–40 [in Ukrainian].

Popyk, V. I. (2021). Biohrafika v roky nezalezhnosti Ukrainy: etapy stanovlennia, zdobutky, nerozviazani problemy, zavdannia ta perspektyvy maibutnoho rozvytku [Biography in independent Ukraine: Establishment, achievements, unresolved problems, tasks, and future prospects]. *Ukrainska biohrafistyka – Biographistica Ukrainica*, 22, 13–38. DOI: <https://doi.org/10.15407/ub.22.013> [in Ukrainian].

Skovoroda, H. S. (1973). Razgovor, nazyvaemyj alfavit, ili bukvar' mira (1774) [Conversation, Called the Alphabet, or the Abecedarium of the World]. *Povne zibrannia tvoriv: u 2 t. – Complete collection of works: in 2 vol.* (Vols. 1), (pp. 411–450). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Skovoroda, H. S. (1973). Symfonia, narechennaia Knyha Ashan o poznani samoho sebe (pislia 1771 r.) [Symphony, called Ashan', or Book about Self-Knowledge (after 1771)]. *Povne zibrannia tvoriv: u 2 t. – Complete collection of works: in 2 vol.* (Vols. 1), (pp. 201–262). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Skovoroda, H. S. (1973). Koltso. Druzheskyi razghovor o dushevnom myre

(1773-1774) [Ring, or Conversation of Friends about Peace of Mind (1773-1774)]. *Povne zibrannia tvoriv: u 2 t. – Complete collection of works: in 2 vol.* (Vols. 1), (pp. 358–411). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Ushkalov, L. (2004). Hryhorii Skovoroda: seminarii [Hryhorii Skovoroda: Bibliography]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].

Ushkalov, L. (1997). Hryhorii Skovoroda i antychna kultura [Hryhorii Skovoroda and Ancient Greek and Roman culture]. Kharkiv: Znannia [in Ukrainian].

Ushkalov, L. (2009). Hryhorii Skovoroda [Hryhorii Skovoroda]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Ushkalov, L. (2017). Lovytva nevlavnoho ptakha: zhyttia Hryhorii Skovorody [Catching the Elusive Bird: the Life of Grigory Skovoroda]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

Rafalskyi, O., Kalakura, Ya., Kalakura, O., & Yurii M. (Eds.). (2022). *Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist* [Civilization Identity of Ukraine: History and Modernity]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. DOI: <https://doi.org/10.53317/978-966-02-9883-5> [in Ukrainian].

Chyzhevskiy, Dm. (1934). *Ukrainskyi filosof H. Skovoroda* [Ukrainian philosopher H. Skovoroda]. Varshava [in Ukrainian].

Bryman, Alan, & Bell, Edward. (2018). *Social Research Methods*. 5 edition. Oxford University Press.

Thompson, Karl. (2016). *Research Methods in Sociology – An Introduction – ReviseSociology*. URL: <https://revisesociology.com/2016/01/03/research-methods-sociology/>

***

Дічек Н. П., Іванюк Г. І., Гоголь Н. В.
Сучасна українська молодь у діалозі із Григорієм Сковородою: деякі результати польових досліджень

У статті викладено результати емпіричного дослідження у формі Computer Assisted Web Interviewing цільової аудиторії – студенти 7 ЗВО України з основних макрорегіонів (окрім окупованих територій) – щодо сприйняття постаті та ідей українського філософа, письменника, педагога Григорія Сковороди (1722 – 1794). Незамовне рандомне опитування здійснювалося у співпраці з викладачами ЗВО України.

Анкету розробила проф. Н. Дічек. Теоретичним підґрунтям анкети стали виокремлені Н. Дічек у попередніх дослідженнях ключові ідеї видатного мислителя про смисл життя й розуміння щастя.

Польове дослідження проведено у два етапи: до початку агресії РФ проти України (взимку встигло взяти участь 198 осіб) та в ході повномасштабної військової агресії проти України (влітку – 228 осіб). Під час обох «зрізів» студентам пропонувалося відповісти на однакові питання, що забезпечило порівнюваність отриманих результатів. З'ясовано, що Г. Сковорода є усвідомленим персоніфікованим складником національної історичної пам'яті (понад 90% респондентів); для 20% учасників – він також є зразком для наслідування. Із запропонованих етико-філософських концептів Г. Сковороди найсприйнятливішим виявився концепт необхідності самопізнання для досягнення людиною щастя (понад 50%). Близько 28% учасників поділяють ідею про кореляцію досягнення щастя та виконання відповідної природним нахилам праці, лише 13 – 15% погодилися з маловартісністю матеріальних благ. 97% студентів відповіли, що військові дії вплинули на розуміння ними щастя.

Ключові слова: Григорій Сковорода, метод опитування, українське студентство, історична пам'ять, персоніфікована національна історія, самопізнання.

Dichek N. P., Ivaniuk H. I., Hohol N. V. Contemporary Ukrainian Youth in the Dialogue with Hryhorii Skovoroda: Some Results of Field Research

The article presents the results of an empirical study in the form of Computer Assisted Web Interviewing of the target audience – students of the 7 Ukrainian Higher Education Institutions from the main macro-regions (except for the occupied territories) – on their perception of the figure and ideas of the Ukrainian philosopher, writer, educator Hryhorii Skovoroda (1722–1794). A non-ordered random survey was conducted in cooperation with professors of the Higher Education Institutions.

The questionnaire has been developed by Prof. N. Dichek. The key ideas of the thinker about the meaning of life and the understanding of happiness, identified by N. Dichek in previous studies, have become the theoretical basis of the questionnaire.

The field study has been conducted in 2 stages: before the start of the Russian aggression against Ukraine (198 people managed to take part in winter) and during the full-scale military aggression (228 people in summer). During both sections, students were

asked to answer the same questions, which ensured the comparability of the results. It has been found that H. Skovoroda is a conscious personified component of national historical memory (more than 90% of respondents); for 20% of the participants, he is also a role model. The most perceived of the proposed ethical and philosophical concepts of H. Skovoroda was the concept of the need for self-knowledge in order to achieve happiness (more than 50%). About 28% of participants share the idea of a correlation between the achievement of happiness and the performance of labour corresponding to natural inclinations, only 13 – 15% agreed with low value of material benefits. 97% of the students answered that the war influenced their understanding of happiness (the altruistic component increased).

Keywords: Hryhorii Skovoroda, survey method, Ukrainian student body, historical memory, personified national history, self-knowledge.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

